

Dr. Glatz Ferenc,
történész,
a Magyar Tudományos Akadémia ny. elnöke

Miért kell hatvan év után ismételtén beszélni a magyarországi németek kitelepítéséről? Kérdezték kollégáim, amikor az Országgyűlés Elnök Asszonyának megbízásából megkeresés érkezett hozzánk: segítsék a mai konferencia tudományos részének összeállításában és vállalják előadást. Magamnak is feltettem a kérdést. Személyes okom nincs, szűkebb családom nem volt érintett a kitelepítésektől. (Noha valamelyik atyai ősapám Niederösterreichből vagy Sziléziából vándorolhatott be vagy kétszáz éve.) De annál több az okom, mint történésznek, vagy a közéletben részt vevő embernek, hogy segítsék a kitelepítések következményeinek és a kitelepítések céljainak felidézésében. Történészként, gondolkodva az elmúlt két évtizedben a XX. századi magyar történelem társadalmi-gazdasági-lelki tragédiáiról, mindegyre a közép-kelet-európai és így a magyarországi kitelepítések következményeibe botlottam. És napjaink európai vagy közép-kelet-európai új fejlődési irányait figyelve, mindegyre előtörnek olyan jelenségek, amelyek ott munkáltak már a térség közgondolkodásában a kitelepítések politikájának korában is. Az eszmecsereben, kollégáimnak öt tézist fogalmaztam meg, amelyet erről a céduláról itt most ismertetni szeretnék. Mintegy indoklásul is: miért tartom fontosnak, hogy politikusok, történészek, közéleti emberek beszéljünk e témáról. De nézzük sorban az érveimet:

Első tézisem: a kollektív felelősség eszméjének alkalmazása a gyakorlatban kollektív öngyilkossághoz vezet. Milyen tényeket soroltam fel e mellett érvelve? Emlékeztetem: 1985 októberében egy nyilvános előadásban a szovjet megszállta Közép-Kelet-Európa működésképtelenségéről beszéltem. Ebben a működésképtelenségben benne rejlik a szovjet politikai rendszer működésképtelensége, de ha mélyebbre, a társadalmak mindennapjaira tekintünk, azt látjuk, hogy e működésképtelenség első számú oka az a kirekesztés-sorozat, amelyet a közép-kelet-európai államok 1938-1948 között elkövettek etnikai-vallási-politikai és szociális kisebbségekkel szemben. Kezdődött azzal, hogy elpusztítottak faji alapon hat millió zsidót, akik a közvetítő kereskedelem, a szolgáltatás, az értelmiségi-tisztviselői munka legkiválóbbjai közé tartoztak, a két tenger, az Északi és az Adriai-tenger között. Azután kiűzték – nem kitelepítettek – etnikai alapon mintegy 10 millió németet (1944-1947). Akik a térség – a magyar, lengyel, cseh, szlovákiai, délszláv területek – iparosságának, parasztjainak, műszaki szolgáltatóinak derékhadát képezték. (Ugyanezt tették természetesen e korban a csehszlovákiai magyarokkal, a szovjet területek lengyeleivel.) Utána következtek a kollektív felelősségre vonások

Dr. Ferenc Glatz,
Historiker, Präsident der Ungarischen
Akademie der Wissenschaften a.D.

Warum müssen wir sechzig Jahre danach zum wiederholten Mal über Vertreibung der Ungarndeutschen reden? – fragten meine Kollegen, nachdem wir im Auftrag der Parlamentspräsidentin die Einladung bekommen hatten, bei der Zusammenstellung des wissenschaftlichen Teiles der heutigen Konferenz behilflich zu sein und einen Vortrag zu übernehmen. Ich habe mir gegenüber ebenfalls diese Frage gestellt. Persönlich bin ich nicht getroffen, meine Familie wurde nicht in den Vertreibungen beteiligt. (Obwohl einer meiner Ahnen väterlicherseits ungefähr vor zweihundert Jahren vermutlich aus Niederösterreich oder aus Schlesien eingewandert war). Umso mehr Gründe habe ich als Historiker oder auch als Persönlichkeit des öffentlichen Lebens, um die Folgen und Ziele der Vertreibungen wachzurufen. Als ich als Historiker in den vergangenen zwei Jahrzehnten die gesellschaftlich-wirtschaftlich-seelischen Tragödien des XX. Jahrhunderts analysierte, stieß ich immer wieder auf die Folgen der mittel-ost-europäischen und ungarischen Vertreibungen. Wenn wir die neuen Entwicklungslinien in Europa oder in Mittel-Ost-Europa aufmerksam beobachten, so werden Erscheinungen sichtbar, die schon damals, in der politischen Zeit der Vertreibungen in der öffentlichen Meinung der Region vorhanden gewesen waren. Ich habe in der Diskussion mit meinen Mitarbeitern fünf Thesen formuliert, die ich nun Ihnen hier vortragen möchte. Dies möchte ich auch als eine Art Argumentation dafür verstehen, wieso ich es für so wichtig halte, dass die Politiker, Historiker und Akteure der Öffentlichkeit gemeinsam über dieses Thema sprechen sollen. Schauen wir aber zunächst meine Argumente an:

Meine erste These: Die Idee der kollektiven Verantwortung führt zu der Praxis des kollektiven Selbstmordes. Mit welchen Tatsachen habe ich hier argumentiert? Ich rief Folgendes in Erinnerung: im Oktober 1985 haben wir in einem öffentlichen Vortrag über die Unfähigkeit von Mittel-Ost-Europa zum Funktionieren gesprochen. In dieser Funktionsunfähigkeit sind die Keime der Unfähigkeit des sowjetischen politischen Systems zu finden, wenn wir aber etwas tiefer blicken, – etwa auf den Alltag der Gesellschaften –, dann sehen wir, dass der primäre Grund dieser Funktionsunfähigkeit jene Reihe von Ausgrenzungen ist, die in den mittel-ost-europäischen Staaten zwischen 1938 und 1948 gegen ethnisch-religiös-politischen und sozialen Minderheiten stattgefunden hat. Es hat damit angefangen, dass man auf rassistischer Grundlage sechs Millionen Juden zwischen den beiden Meeren, der Nordsee und dem Adriatischen-Meer vernichtet hat, die zu den Besten des Vermittlungshandels, der Dienstleistung, der Intelligenzberufe und der Beamten gehörte haben. Dann hat man auf ethnischer Grundlage etwa zehn Millionen Deutschen (1944-1947) vertrieben – nicht umgesiedelt! –, die die Elite der Industrie, des Bauerntums und der technischen Dienstleister der Region – der ungarischen, polnischen, tschechischen, slowakischen und südslawischen Gebiete – gebildet haben. (Das gleiche hat man selbstverständlich in derselben Periode mit den Ungarn in der Tschechoslowakei und mit den Polen der sowjetischen Gebiete angestellt.) Darauf folgte das

politikai alapon. Kirekesztettük – illetve az akkori őrségváltók kirekesztették – a két tenger között az évszázados adminisztráció szakértő tisztviselőit. Mondván, ők a régi rendszer képviselői. Azután következtek, az osztályalapú kitelepítések, kirekesztések. Megfosztották évtizedek alatt összegyűjtött javuktól és részben ki is telepítették lakóhelyeikről az úgynevezett burzsoákat. Szakértelemmel gyakorolt foglalkozásukat feladni kényszerítették a legjobb paraszterőket, lekulákozva őket. Azután a munkásság legjobbjai a szakmunkásréteg következett, akit le-munkásarisztokratáztak. Hát csoda, hogy működnek még egyáltalán ezek a rendszerek! És nem csoda, hogy így működnek, ahogy ma – mondtuk 1985 őszén! Vagyis a kollektív felelősség bélyegétől nemcsak azok szenvednek, akiket üldöztek, üldöznek, hanem az egész társadalom. A kirekesztők is. Ezért beszélhetünk arról, hogy egy csoport kollektív felelősségre vonása, kirekesztése az egész közösség kollektív öngyilkosságához vezethet. A történéseknek és a politikusoknak a kitelepítésekben, a kirekesztésekben – legyen szó németekről, magyarokról, lengyelekről, vagy a Balkánon bolgárokról, görögökről, törökökről – nemcsak az emberi jogok sérelmét, az etnikai-vallási szabadság megsértését kell látniuk, hanem a társadalom egész munkaszervezetének sérülését.

De tisztelt kollégáim, amikor történészbarátaimmal e konferenciáról, ennek aktualitásáról beszéltem, nemcsak a múlt teljesebb megismerése mellett érveltem. Azt is kérdeztem magunktól: vajon most, 2007-ben nem érezzük még mindig ezeknek a két generációval ezelőtti milliós nagyságrendű kirekesztéseknek hatását? Hiszen a mintegy 18-20 millió fő – jobbára a helyi középrétegek, szakmai képzettség alapján lett középrétegek – kiesését egy társadalom két generáció alatt nem tudta pótolni! Érezzük ezt, amikor a vidéki térségekben, legyen szó feldolgozóiparról vagy élelemtermelésről, vagy az új kihívásokat közvetítő kereskedők hiányáról beszélünk, vagy amikor országos, sőt regionális méretekben a vállalkozói szellem és magatartásforma hiányáról beszélünk.

Második tézisemhez, hogy ugyanis a kitelepítések nyílt tárgyalása nélkül a második világháborút nem tudjuk lezárni, felsorakoztattam az 1987. márciusi emlékeimet. És ott elmondott megfontolásaimat: 1987 márciusában először mi, a Magyar Tudományos Akadémia történészei a kitelepítésekről nemzetközi konferenciát rendeztünk. Ezen a nemzetközi konferencián mondtam: a hidegháború egyik alkotóeleme máig az, hogy nem fejeztük be a második világháború alatt ejtett jogsérelmek és érzelmi sérelmek orvoslását. És az, hogy hozzá sem kezdünk a háború után ejtett jogsérelmek és érzelmi sérülések orvoslásához. Sőt még csak nem is beszélünk e sérelmekről. Nem beszélünk a kirekesztők ostobaságáról. És ők sem hajlandók, akik itt élnek közöttünk erről önkritikusan beszélni. Nem tudjuk a térség – így a magyarság – nemzeti tragédiáit sem őszintén felmérni. És nem vagyunk képesek, ha kell, önkritikával magunkban is megtalálni a korábbi tragédiák – legyen szó az első vagy második világháborút lezáró békék tragédiáiról – előidézőit.

kollektive Verantwortungsmachen – auf politischer Grundlage. Wir haben – beziehungsweise die damaligen Machthaber haben – die professionellen Beamten der jahrhundertealten Administration zwischen den beiden Meeren ausgegrenzt, indem man behauptete, sie seien die Vertreter des alten Systems. Dann folgten die Aussiedlungen und Ausgrenzungen auf der Grundlage der Klassenbasis. Wir haben die sog. Bourgeois von ihren jahrzehntelang angesammelten Gütern beraubt und sie zum Teil aus ihren Wohnorten vertrieben. Wir haben die besten Kräfte des Bauerntums gezwungen, ihren professionell ausgeübten Beruf aufzugeben, und haben zu Kulaken degradiert. Dann folgten die Besten der Arbeiterschaft, die Facharbeiter, die zu Arbeiteraristokraten abgestempelt wurden. Es ist ein Wunder, dass diese Systeme noch überhaupt funktionieren! Und es ist kein Wunder, dass sie so funktionieren, wie wir es heute erleben. Dies haben wir im Herbst 1985 gesagt. Mit anderen Worten, es sind nicht nur diejenige, die unter der Last der kollektiven Schuld leiden, die verfolgt wurden, sondern die ganze Gesellschaft. Auch die Ausgrenzer. Deshalb sprechen wir darüber, dass die Idee der kollektiven Verantwortung und Ausgrenzung einer Gruppe zu dem kollektiven Selbstmord einer ganzen Gemeinschaft führen kann. Die Historiker und die Politiker müssen in den Vertreibungen – ob es nun um Deutsche, Ungarn, Polen, oder auf dem Balkan um Bulgaren, Griechen, Türken geht – nicht einfach die Verletzung der Menschenrechte und der ethnisch-religiösen Freiheit erkennen, sondern die Verletzung der gesamten Arbeitsstruktur der Gesellschaft wahrnehmen.

Als ich mit meinen Historikerfreunden über diese Konferenz und über ihre Aktualität gesprochen habe, da habe ich mit der Wichtigkeit des besseren Kennenlernens der Vergangenheit argumentiert. Ich habe die Frage an uns alle gestellt: spüren denn wir jetzt, im Jahre 2007 nicht noch immer die Auswirkungen dieser vor zwei Generationen stattgefundenen, Millionen von Menschen betroffenen Ausgrenzungen? Schließlich konnte die Gesellschaft den Ausfall von etwa 18-20 Millionen Personen – größtenteils die Mittelschichten aufgrund ihrer fachlichen Ausbildung – auch während zwei Generationen nicht kompensieren.

Zu meiner zweiten These, dass wir nämlich den Zweiten Weltkrieg erst nach einer offenen Auseinandersetzung mit den Vertreibungen abschließen können, habe ich meine Erinnerungen und Überlegungen aus dem März 1987 aufgezählt.

Im März 1987 haben wir, Historiker der Ungarischen Akademie der Wissenschaften als erste eine internationale Konferenz über die Vertreibungen organisiert: in Europa damals auf dem Niveau der akademischen Öffentlichkeit. Wir haben auf dieser internationalen Konferenz deklariert: es ist ein Bestandteil des Kalten Krieges bis heute, dass wir die Rechtsverletzungen und emotionalen Wunden, die im Zweiten Weltkrieg entstanden waren, bis zum heutigen Tag nicht heilen konnten, und mit der Heilung der nach dem Zweiten Weltkrieg entstandenen Rechtsverletzungen und emotionalen Wunden erst gar nicht anfangen. Mehr noch: wir reden nicht einmal über diese Wunden. Wir sind nicht imstande, die Auslöser der früheren Tragödien mit der nötigen Selbstkritik, wenn es sein muss, sogar in uns zu finden – egal, ob es nun um die Tragödien der den Ersten oder den Zweiten Weltkrieg abschließenden Frieden geht. Schauen wir uns nun an, wer jene Völker sind, die wir „kollektiv“ zu Rechenschaft

Nézzük, hogyan kerültek ide azok a népelemek, akiket mi „kollektív” felelősségre vonással illetünk? Nézzünk ezekre az emberekre, mint termelő, környezetüket alakító munkásemberekre. Ne csak, mint valamiféle „nemzeti” vagy „vallási” eszme hordozóira... Ezek a népcsoportok – különböző etnikumú, németek, csehek, morvák, olaszok – különböző vallású – zsidó, mohamedán, görögkeleti – emberek nem etnikai-vallási közösségeiknek kerestek új foglalási területeket, amikor idejöttek. Nem valamiféle nemzeteszme előretolt őrseiként jöttek ide, vagy vallási nézeteik terjesztőiként, hanem mint munkavállalók. A Kárpát-medencében – de általában a közép-kelet-európai térségben – munkaerőhiány lépett fel a XII-XIV. században először az élelemtermelés, majd az ipar és bányászat, a fémművesség, a pénzgazdálkodás terén, ez magyarázza a térségbe áramló nyugat-európai, de hasonlóan kelet-európai elemek – a különböző északi szlávok, besenyők, kunok, jászok, románok – betelepülését. És ugyanilyen munkaerőigény jelentkezik a török kiűzése után, a XVIII. században. Ekkor telepítik be a németek jelentős részét – a frank, sváb, bajor – területekről. A bozót feltörői, a lápok lecsapolói, gazdasági tisztviselők, kézművesek ők. És ahogy haladt előre a térség újra-beilleszkedése Európába, úgy jöttek folyamatosan a közvetítő kereskedelem avatott működtetői, a görögök, örmények, zsidók. Majd amikor a következő században, a XIX. század második felében, az ipari-technikai forradalom eléri a térséget, újraélnek a bevándorlási hullámok: osztrák-német-morva-olasz iparosok jönnek, akik a műszaki, az oktatási-egészségügyi szolgáltatások tisztviselői, bolgárkertészek, majd a világpiacon és a kis helyi pénzügyletekben iskolázott zsidó hitű emberek. De ugyanígy áramlott ki a Kárpát-medence peremvidékére az ország belsejéből a magyar etnikumú középréteg, ahogy haladt előre a peremvidékeken az államigazgatás, a műszaki igazgatás. Igényelve a már a családban is magyarul iskolázott, vagy a magyarsághoz asszimilálódott tisztviselőket. És ennek, az ipari-technikai forradalom áldásait hasznosító nagy népességmozgásnak részeként áramolnak le az északi hegyvidékekről Budapestre és az Alföldre a szlovákok, ahol hiányzott a tömeg-élelemtermeléshez a munkaerő. Ezek itt mindnyájan államalkotók, a helyi munkaszervezet működtetői voltak. Ez a népességmozgás szülte a modern Magyarországot. És szült egy csodálatosan sokszínű magyar kultúrát. Sokszínűséget a szokásrendben, ami megmutatkozik énekben, zenében, irodalomban, viseletben és sokszínűséget a munkamegosztásban. Hiszen a magyarok, németek, zsidók, szlovákok, bulgárok, délszlávok Magyarországa mindmégannyi foglalkozási ágazat egymáshoz illeszkedését hozta magával. (De ugyanezt elmondhatnák a lengyelek, a csehek is.) Az 1940-48 közötti kiűzések és kitelepítések – közöttük a németek kiűzése, majd a szlovák-magyar úgynevezett lakosságcsere – ezt a több évszázados szerves társadalomépitkezést szakították meg.

Azt azután a magyar nemzet tudat – és a magyar nemzeti történelem – egyik legnagyobb tragédiájának neveztem és tartom ma is: hogy éppen azt a két nép-

zogen, und untersuchen wir, wie sie hierher gekommen waren? Diese Bevölkerungsgruppen – verschiedene Ethnien der Deutschen, Tschechen, Mähren, Italiener – verschiedene Religionsangehörige der Juden, Mohammedaner, Orthodoxe suchten nicht für ihre ethnisch-religiösen Gemeinschaften neue Siedlungsräume als sie hierher gekommen waren, sie waren nicht als Vorposten irgendeiner nationalen Idee oder als Verbreiter ihrer religiösen Ideen vorgestoßen, sondern als Arbeitnehmer. Im XII-XIV. Jahrhundert trat im Karpaten-Becken – und überhaupt in der mittel-ost-europäischen Region – ein Mangel an Arbeitskräften auf: zuerst im Bereich der Lebensmittelherstellung, später im Bereich der Industrie und des Bergbaus, der Metallindustrie und der Geldwirtschaft, dies ist die Erklärung für die Einsiedlung der in die Region einströmenden westeuropäischen und osteuropäischen Elementen – der verschiedenen Nordslawen, Petschenegen, Kumanen, Jazygen und Rumanen. Ein ähnlicher Mangel an Arbeitskräften war im XVIII. Jahrhundert, nach der Vertreibung der Türken zu konstatieren. In dieser Zeit werden die meisten Deutschen – von den fränkischen, schwäbischen und bayerischen Gebieten – angesiedelt. Sie roden die Wälder, trocknen die Sümpfe aus, sie sind Wirtschaftsbeamte und Handwerker. Und wie die Neuangliederung der Region an Europa voranschritt, so kamen kontinuierlich die fachkundigen Betreiber des vermittelnden Handels, die Griechen, die Armenier und die Juden. Und später, als die industriell-technische Revolution in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts die Region erreicht hatte, wurden die Einsiedlungswellen neubelebt: österreichisch-deutsch-mährisch-italienische Handwerker, die Beamten der technischen Dienstleistungen und des Unterrichts- bzw. Gesundheitswesens, die bulgarischen Gärtner und dann die auf dem Weltmarkt und in den kleinen Geldgeschäften vor Ort geschulten Menschen jüdischen Glaubens. Umgekehrt gilt auch, dass die ungarische Mittelschicht des Karpaten-Beckens parallel zu der Entwicklung der Staatsadministration und der technischen Verwaltung in Richtung der Peripherie ausströmte. Der Anspruch für die bereits in der Familie auf ungarisch geschulten oder sich zu dem Ungarntum assimilierenden Beamten wuchs. Als Teil dieser großen, die Errungenschaften der industriell-technischen Revolution verwendenden Bevölkerungsbewegung strömen die Slowaken von Norden nach Budapest und nach der ungarischen Tiefebene als Bauarbeiter, wo die Arbeitskräfte zu der massenhaften Lebensmittelherstellung fehlten. Sie waren hier alle staatsbildende Faktoren und die Betreiber der örtlichen Arbeitsstruktur. Diese Bevölkerungsbewegung gebar das moderne Ungarn und eine wunderbar vielfarbige ungarische Kultur! Sie brachte eine Vielfarbigkeit in der Sittenordnung mit sich, die sich in dem Gesang, in der Musik, in der Literatur, in den Volkstrachten und auch in der Arbeitsteilung zeigte. Denn das Ungarn der Deutschen, Juden, Slowaken, Bulgaren, Südslawen und Ungarn brachte die Integration sämtlicher Beruf mit sich. (Das Gleiche könnten aber auch die Polen und die Tschechen behaupten.) Die Aussiedlungen und Vertreibungen zwischen 1940-48, unter ihnen die Vertreibung der Deutschen und der slowakisch-ungarische Bevölkerungsaustausch haben diese mehrere Jahrhunderte andauernde organische Gesellschaftsstrukturierung unterbrochen.

Wir haben dann als eine der größten Tragödien des ungarischen nationalen Bewusstseins – und der ungarischen na-

elemet, a németeket és a zsidókat tagadta ki legradikálisabban, akik egyetlen négyzetcentimétert nem akartak kiszakítani a történelmi magyar államból. Ahogy a német kultúra legnagyobb tragédiájának neveztük azt, hogy épp azt a népelemet taszította ki, amely népelem, a zsidóság, németül beszélt és külföldön a német kultúra legjobb képviselője volt. Az önkritika a belső erkölcsi erő mutatója. Nekünk képeseknek kell lennünk önkritikára, ha kell bocsánatkérésre, hogy erkölcsi erőnket megőrizzük.

Harmadik tézisem: hogy ugyanis a kisebbségi konfliktusok Közép-Kelet-Európában nem oldhatók fel anélkül, hogy a kitelepítésekről történelmi-politikai összefüggésekben beszéljünk – a következő érvanyagomat adtam elő a kollegáimmal folytatott eszmecsereben.

1991-92-ben a szovjet megszállás visszahúzódása után, számunkra, akkor fiatal értelmiségiek számára izgató kérdés volt: vajon a szovjet rendszer idején visszaszorított közép-kelet-európai etnikai-vallási maradék-sokszínűség életképes, azaz korszerű lesz-e? A nagy globális gazdasági-politikai-termelészervezési rendszerek világában megmaradhatnak-e e kis lokális kultúrák? Egyáltalán: milyen intézményrendszer kíván a sokszínűség megtartása? És izgató kérdés volt: vajon nem lesz-e a közép-kelet-európai etnikai, vallási sokszínűség – a szovjet visszahúzódása után a felszínre tört – konfliktusaival a mi európai integrációnk egyik akadály? Hogyan lehet megelőzni a térség évezredes sajátosságából eredő nemzeti háborúskodást, amely abból származik, hogy az államigazgatási határok és a nemzetek szállásterületének határai nem fedik egymást?

Ismét a „mi vezetett ide” kérdést tettük fel magunknak. Azt mondtuk: ma már teljesen egyértelmű, hogy a területi revízió, a határok változtatása – még ha az a jelenleginél jobban is követné a nemzeti szállásterületeket, Európában nem fogadható el. Nézzük, milyen megoldásokkal kísérleteztek elődeink eddig.

Azt mondtuk, és mondjuk ma is, hogy az 1918-ig alkalmazott recept emészthetetlen volt a térség soknemzetiségű lakosságának: elfogadhatatlan volt az asszimiláció, német és magyar többséget létrehozni az Osztrák-Magyar Monarchiában és e térségben. Az ipari-technikai forradalmak, a tömeges értelmiségképzés korában nem fog belenyugodni egyetlen népcsoport sem, hogy anyanyelvén ne jusson el a legfelső képzési rendszerbe. A tömeges demokrácia korában nem lehet szociális hátrányba szorítani népcsoportokat, mert azok nem az állami többség nyelvét beszélik. Sem 1918 előtt, sem ma. Az Osztrák-Magyar Monarchia vezetői ezt a tömegigényt nem ismerték fel és az államszervezet összeomlott. Nem volt működőképes az a rendszer, amelyik nem adott lehetőséget az emelkedésre csak német és magyar nyelven.

A második megoldás 1920-1945 között alakult ki. Amikor az állami határokat tologatták ide-oda. Először 1919-20-ban a nagyhatalmak úgynevezett nemzetállamokat próbáltak teremteni ebben a soketnikumú térségben. De ez az államrendszer elvi alapjaiban semmivel nem volt jobb, mint az 1920 előtti. Igaz, lehetővé

tionalen Geschichte – bezeichnet, dass sie gerade jene beiden Völker am radikalsten ausgewiesen hat, die Deutschen und die Juden, die nicht einen Zentimeter aus dem historischen ungarischen Staat ausreißen wollten. Ebenso, wie wir die größte Tragödie der deutschen Kultur bezeichnen, dass sie gerade jenes Volkselement ausstieß, das Judentum, das auf Deutsch gesprochen hatte und im Ausland der beste Vertreter der deutschen Kultur gewesen war. Die Selbstkritik ist der Sensor der inneren moralischen Kraft. Wir müssen für die Selbstkritik, wenn es notwendig ist, für die Bitte um Entschuldigung fähig sein, damit wir unsere moralische Kraft bewahren können.

Meine dritte These: die Minderheitenkonflikte können in Mittel-Osteuropa nicht gelöst werden, ohne dass man über die Vertreibungen in historischen-politischen Zusammenhängen spricht – ich habe im Gespräch mit meinen Kollegen folgendes Argumentationsmaterial vorgetragen.

1991-92, nach dem Rückzug der sowjetischen Besatzung, war für uns, damals junge Intellektuelle eine spannende Frage, ob die ethnisch-religiöse Vielfaltigkeit in Mittel-Osteuropa, die während des Sowjet-Systems zurückgedrängt wurde, lebensfähig, also modern sein kann? Können diese kleinen lokalen Kulturen in der Welt der großen, globalen wirtschaftlich-politisch-produktionsorganisatorischen Systeme erhalten bleiben? Überhaupt: welches Institutionssystem benötigt die Erhaltung dieser Vielfaltigkeit? Eine ebenfalls spannende Frage war, ob die ostmitteleuropäische ethnische, religiöse Vielfaltigkeit – wegen der nach der Zurückziehung der Sowjets erscheinenden Konflikte – nicht zu einem großen Hindernis unserer europäischen Integration wird? Wie können die sich aus der Jahrtausende alten Eigenart der Region ergebenden nationalen Streitigkeiten vorgebeugt werden, deren Ursache darin zu suchen ist, dass die Grenzen der Verwaltung bzw. die der Quartiergebiete der Nationen einander nicht decken? Wir haben uns erneut die Frage „Was wohl hierher führte?“ gestellt. Wir haben gesagt: heute ist es bereits eindeutig, dass die territoriale Revision, die Veränderung der Grenzen – auch wenn diese die nationalen Quartiergebiete mehr decken würden – in Europa nicht akzeptabel sind. Welche Lösungsversuche gab es bisher?

Wir haben gesagt, und sagen auch heute noch, dass das bis 1918 angewandte Rezept für die vielsprachige Bevölkerung der Region inakzeptabel war: inakzeptabel war die Assimilation, dass man eine deutsche und eine ungarische Mehrheit in der Österreich-Ungarischen Monarchie und in dieser Region schaffen wollte. Im Zeitalter der industriellen-technischen Revolutionen, und der massenweise erfolgenden Intellektuellenbildung wird keine Volksgruppe akzeptieren, dass sie in der obersten Bildungsstufe nicht ihre Muttersprache benutzen darf. Im Zeitalter der Massen-Demokratie können keine Volksgruppen sozial benachteiligt werden, nur weil sie nicht die Mehrheitssprache des Staates sprechen. Weder vor 1918, noch heute. Die Leiter der Österreich-Ungarischen Monarchie haben diesen Massenanspruch nicht erkannt und die Staatsorganisation ist zusammengebrochen. Das System, das eine Möglichkeit zum Aufstieg nur in deutscher oder ungarischer Sprache angeboten hat, war nicht funktionsfähig!

Die zweite Lösung entstand zwischen 1920-1945. Zuerst versuchten die Großmächte 1919-20 sogenannte Nationalstaaten in dieser vielsprachigen Region zu gründen. Jedoch

tette a nem magyar és nem német anyanyelvűeknek a teljes körű anyanyelvi képzést. De nem csak hogy a korábbi államrendszerhez hasonló több nemzetiségű államokat hozott létre, hanem a térségben részben állami szintre emelte az etnikai konfliktusokat, részben felelevenítette a korábbi századokban alkalmazott népirtási technikákat is (például Pland). Az 1920. évi nemzetállami határok fenntartását 1938-42 között határtologatási korrekciókkal akarták a nagyhatalmak fenntartani. Igaz, hogy közelebb jutottak az állami és az etnikai határok egymáshoz, de az új képződmények szintén telve voltak nemzeti kisebbséggel. Ezután következett a második, a nemzetállami „recept” korrekciója, a totális nemzetállam-teremtés politikája: a kitelepítések politikája. 1941-48 között már nem a határokat akarták ide-oda tologatni, vagy az 1918 előtti receptet követve, az államon belüli nemzeti kisebbségeket asszimilálni, hanem a kisebbségi népcsoportokat áttelepíteni abba az államba, ahol nemzetestvéreikkel többséget képeztek. És általánosan elfogadott alapelv lett az európai politikában. Az elvek a különböző államokban szinte egy időben fogalmazódtak meg, 1938 őszén. Utolsó kísérlet volt ez arra, hogy az államokat egynemű etnikai közösségek lakják. 1941-ben elkezdődött a bukovinai székelyek Magyarországra telepítésével, a Romániával való szerződés szellemében, és tartott e politika 1948-ig. És 1948-ra – majd nyilván kolleganóm előadása erre rávilágít – teljesen csődöt mondott. Tény: világossá vált 1948-ra, hogy a kitelepítés sem lehet sikeres eszköz az etnikai konfliktusok kezelésében.

A harmadik receptet a szovjet rendszer hozta magával: elvileg az etnikai-vallási identitást idejétmúlt emberi identitásnak fogta fel, az állampolgári identitást, illetve az osztályidentitást emelte mindenek fölé. A gyakorlatban adott ugyan kisebbségi jogokat, és felszámolta mind a kitelepítések rendszerét, mind a kisebbségek kollektív jogfosztását, de a nemzeti és vallási identitást átmeneti jelenségként értékelve az egyes nemzetállamok kommunista vezetőinek engedte át a nemzeti többség és kisebbség viszonyának állampolitikai kezelését. A kisebbségi jogok gyakorlásának keretei, az állami „nemzetiségi” szövetségek államoként különböző módon működtek: Magyarországon a kádári politikai gyakorlatban a kisebbségek kultúrájának őrzésében volt szerepük. (Hasonlóan a romániai, csehszlovákiai, vagy a bulgáriai, vagy a valóban eredményes jugoszláviai kisebbségi állami szervezetekhez.)

1991-ben mi azt mondtuk: le kell vonni e három kísérlet sikertelenségéből a következtetést: nem asszimilálni, nem határokat módosítani – hiszen erre az európai politikai gyakorlat ott sem ad lehetőséget, ahol netán az „etnikai elv” ezt követhetné – viszont, ha nem, akkor teljes területi-kulturális autonómiát biztosítani a területileg együttlakó kisebbségeknek és egyéni kulturális autonómiát minden állampolgár részére. Ehhez a tézishoz le kell számolni a nemzetállami elv korlátlan érvényesítésével, amely a kitelepítésekbenkiűzésekben nyilvánult meg. Egyszer és mindenkorra fel kell számolni a kiűzések-kitelepítések minden jogi és gondolati hagyatékát.

war dieses Staatssystem nicht einmal in seinen theoretischen Grundlagen besser, als das vor 1920. Es ermöglichte zwar für die nicht Ungarn und nicht Deutschen die Bildung in ihrer Muttersprache. Es gründete jedoch nicht nur dem früheren Staatssystem ähnliche Vielvölkerstaaten, sondern erhob die ethnischen Konflikte der Region auf Staatsebene, und wendete auch noch die Techniken der Völkervernichtung an. (Zum Beispiel in Pland.) Deren Tradition und historische Folgen wurden von der europäischen Geschichtsschreibung noch nicht bearbeitet. Die Großmächte versuchten die Aufrechterhaltung der Grenzen der Nationalstaaten von 1920 zwischen 1938-42 mit Grenzverschiebungskorrekturen zu ermöglichen. Wahrlich kamen die staatlichen und die ethnischen Grenzen näher zueinander, die neuen Institutionen waren jedoch wieder voll mit nationalen Minderheiten. Dann folgte die Korrektur des zweiten „Rezepts”, die Politik der Schaffung von totalen Nationalstaaten: die Politik der Vertreibungen. Zwischen 1941-48 wollte man nicht bloß die Grenzen schieben, oder dem Rezept vor 1918 folgend, innerhalb des Staates die nationalen Minderheiten assimilieren, sondern man versuchte die Minderheitengruppen in den Staat zu vertreiben, in dem sie mit ihren Landmännern eine Mehrheit bildeten. Dieser Grundsatz wurde in der europäischen Politik – könnte man sagen – allgemein akzeptiert. Diese Grundsätze wurden in den verschiedenen Staaten beinahe gleichzeitig, im Herbst 1938, formuliert. Es war ein letzter Versuch zu erreichen, dass die Staaten von homogenen ethnischen Gemeinschaften bewohnt werden. Im Jahre 1941 begann diese Politik mit der Umsiedlung der Bukowinaer Sekler nach Ungarn im Geiste des Vertrages mit Rumänien und dauerte bis 1948. Im Jahre 1948 – meine Kollegin wird dies vermutlich näher erläutern – scheiterte diese Politik gänzlich. Tatsache ist: 1948 wurde es offensichtlich, dass die Vertreibung kein erfolgreiches Mittel in der Behandlung der ethnischen Konflikte sein kann.

Das dritte Rezept brachte das Sowjetsystem mit sich: die ethnisch-religiöse Identität wurde als eine veraltete menschliche Identität aufgefasst, und hob die Identität als Staatsbürger oder bzw. die Klassenidentität hervor. In der Praxis wurden zwar Minderheitenrechte gegeben und das System der Vertreibungen, sowie die kollektive Entrechtung der Minderheiten wurden aufgehoben, die nationale und die religiöse Identität wurden aber als vorübergehende Erscheinungen behandelt, und die staatspolitische Behandlung des Verhältnisses von nationaler Mehrheit und Minderheit wurde den kommunistischen Leitern der einzelnen Nationalstaaten überlassen. Die Rahmen der Ausübung der Minderheitenrechte, die staatlichen Nationalitätenverbände funktionierten je nach Staaten anders: in Ungarn hatten sie in der Praxis der Politik von Kádár in der Aufbewahrung der Minderheitenkulturen eine Rolle. (Ähnlich den staatlichen Nationalitätenverbänden in Rumänien, in der Tschechoslowakei, in Bulgarien oder den tatsächlich erfolgreichen Verbänden in Jugoslawien.)

Im Jahre 1991 haben wir gesagt, man muss aus der Erfolglosigkeit dieser drei Versuche die Folge ziehen: nicht die Assimilation, nicht die Veränderung der Grenzen sind nötig – denn das ermöglicht die europäische politische Praxis nicht einmal dort, wo das „ethnische Prinzip” dem folgen könnte –, sondern eine vollständige territorial-kulturelle Autonomie muss für die auf einem Gebiet zusammenlebenden Minderheiten, bzw. eine individuelle kulturelle Autonomie für alle

Negyedik tézise: az európai kitelepítések összehasonlító tanulmányozása felhívhatja a figyelmünket az utóbbi években, így a 2006-07-ben jelentkező középkelet-európai „demokrácia-deficitek”-re. Pontosabban arra: a politikai demokrácia rendszere még nem garancia a társadalom egészséges működésére.

Azt hittük a politikai rendszerváltás során sokan, még azok is, akik Nyugaton iskolázódtunk, mint jómagam, hogy a demokratikus parlamenti rendszer spontán módon gerjeszti a demokratizálási folyamatokat a társadalmi élet mindennapjaiban. És ezzel spontán módon fogja oldani a társadalmi előítéletek görceit, a politikai demokrácia teremtette nyilvánosság fórumain tisztázódnak majd a félreértések, hallatszanak olyan érvrendszerek, amelyek méltányosságra nevelnek a vitapartner iránt. Most, a politikai rendszerváltás utáni 17. esztendőben be kell látnunk, hogy sok mindenben túlértékeljük a politikai demokrácia spontán erejét a társadalom és a közgondolkodás átalakításában. Az európai kitelepítések – sőt általában a kirekesztések – politikájának példája is erről beszél. Az utóbbi évek történeti irodalmában tényszerűen igazolják fiatal kutatóink, hogy mennyire a német nemzetiszocialista és a szovjet államszocialista diktatúrák politikai gyakorlatában gyökerezett a „kitelepítés”, mint társadalompolitikai eszköz. Figyelmeztettük őket a tényre: a kitelepítés gondolata, szinte hónapra egy időben a hitleri elképzelésekkel, megjelent a cseh Eduard Benes gondolkodásában is, aki az akkori Európa egyik legkövetkezetesebb demokratájának számított. A politikai demokrácia technikájának érvényesülése még nem gátolja meg a kirekesztéseket. Sőt, mivel – érthetően – legszentebb tézise a többség uralmának mindenkor elismerése, a demokrácia politikai rendszere önmagában nem védi meg sem a politikai, sem a szociális, sem az etnikai-vallási, sem az egyéb kisebbségeket. Nem fog eltűnni tehát a kirekesztés hagyománya gondolkodásunkból önmagának a demokratikus politikai technikának a hatására. Messze vezetne, messze túl e konferencia témahatárain, azt elemezni, hogy a demokrácia intézményrendszerének hatékonysága mennyire függ a működtetők, mindenekelőtt az aktív politikusok viselkedésétől. S hogy e korábban feltételezett spontán mechanizmusok azért sem fejlődnek ki, mert a mi „bolsevik” demokráciánk, ahol az 51% mindent visz, és ahol nincs méltányosság, mennyire szülnek radikalizmust és szélsőségeket a 49%-ban. S hogy ez a parlamenti erőszakosság mennyire szülhet parlamenten kívüli erőszakot, amely a demokratikus rendszer egészét átjárhatja. S hogy a kisebbségekkel szembeni magatartás maga is egy „méltányosság” a többség részéről, amelynek magatartásformája, ha kivész általában, miért éppen a kisebbségekkel szemben maradna fenn?

Ötödik, utolsó tézise: anélkül, hogy a kitelepítésekről nyíltan ne beszéljünk, nem tudunk őszintén beszélni az Európai Unió jövőjéről sem.

A magam részéről a kitelepítésekben (és kiűzésben) a nemzetállam elvének utolsó fázisát – ha úgy tetszik –, kiteljesítését látom. Akik ezt formába öntötték, azok rendelkeztek egy nagyon is határozott Európa-képpel.

Staatsbürger gesichert werden. Zu dieser These muss man mit der unbeschränkten Geltendmachung des nationalstaatlichen Prinzips abrechnen, das sich in den Aussiedlungen-Vertreibungen offenbart. Für ein und allemal muss die rechtliche und gedankliche Erbschaft der Aussiedlungen-Vertreibungen vernichtet werden.

Meine vierte These: die vergleichende Analyse der europäischen Vertreibungen kann uns auf die in den letzten Jahren, so 2006-2007 erscheinenden „ostmitteleuropäischen Defizite” aufmerksam machen. Genauer darauf, dass das System der politischen Demokratie noch keine Garantie für das gesunde Funktionieren der Gesellschaft ist. Ich habe meinen Gedankengang meinen Freunden kurz dargestellt, ich wiederhole ihn auch hier.

Wir glaubten viele während der politischen Wende, auch diejenigen, die im Westen eine Ausbildung erhalten haben, wie ich selbst, dass das demokratische parlamentarische System die Demokratisierungsprozesse auf spontaner Weise im Alltag des gesellschaftlichen Lebens anregt. Wir hofften darauf, dass dadurch die Krämpfe der gesellschaftlichen Vorurteile auf spontaner Weise aufgelöst werden, sowie dass die Missverständnisse auf den durch die politische Demokratie geschaffenen Foren geklärt werden können bzw. solche Argumentssysteme zu hören sein werden, die gegenüber dem Diskussionspartner zum Respekt erziehen. Heute, im 15. Jahr nach der politischen Wende müssen wir einsehen, dass wir die spontane Kraft der politischen Demokratie hinsichtlich der Umgestaltung der Gesellschaft und des öffentlichen Denkens in vielen Hinsichten überwertet haben. Das Beispiel der Politik der europäischen Vertreibungen – und im Allgemeinen die Politik der Ausschließungen – untermauert dies. In der historischen Literatur der vergangenen Jahre beweisen unsere jungen Forscher mit Tatsachen, in wie weit die „Vertreibung”, als Mittel der Gesellschaftspolitik, in der politischen Praxis der deutschen nationalsozialistischen und der sowjetischen staatssozialistischen Diktaturen ihre Wurzeln hatte. Wir haben sie aufmerksam gemacht: der Gedanke der Vertreibung erschien beinahe im selben Monat mit den Vorstellungen von Hitler, auch in der Denkweise des tschechischen Eduard Benes, der als einer der am meisten konsequenten Demokraten im damaligen Europa galt. Der Durchbruch der Technik der politischen Demokratie allein verhindert die Vertreibungen nicht. Das politische System der Demokratie allein beschützt weder die politischen, noch die sozialen, die ethnischen-religiösen, oder sonstigen Minderheiten, da seine meistgeschätzte These die jeweilige Anerkennung der Macht der Mehrheit beinhaltet. Die Tradition der Ausschließung wird also aus unserer Denkweise auf Wirkung der demokratischen politischen Technik nicht verschwinden. Es würde zu weit führen und die Themenbereiche dieser Konferenz sprengen, wenn wir analysieren würden, in wie weit die Effizienz des Institutionssystems der Demokratie vom Verhalten der aktiven Politiker abhängt. Sowie, dass die früher spontan angenommenen Mechanismen auch deshalb nicht funktionieren, weil in unserer „bolsewistischen” Demokratie, 50% entscheidet und keine Billigkeit duldet und im anderen 49% zu Radikalismus und Extremitäten führt. Auch die Frage bleibt offen, in wie weit diese parlamentarische Gewalt außerhalb des Parlaments zur Gewalt führen kann, die für das ganze demokratische System

Azt is mondhatnám – az 1941-1948 közötti időket beillesztve Európa máig húzódo történelmébe –, aki az „egy nemzet – egy állam” elvét következetesen képviseli, az előbb-utóbb eljuthat (visszajuthat) a kitelepítések, vagy a kirekesztések vállalásához. Márpedig mi azt kérdezzük 1992 óta és ma is: kinek az Európáját építjük mi? Az államok Európáját, vagy a polgárok Európáját? Én ahhoz a csoporthoz tartozom Európában, aki a polgárok Európáját akarja építeni. Egy olyan Európát – Európai Uniót –, amelynek határai között szabadon mozog az egyén, a kultúra, a termék, és ahol az államok mind több jogosítványt adnak át az új területigazgatási egységnek az Európai Uniónak, illetve a társadalomnak, és ahol az államok mindinkább szolgáltató funkciókat vesznek magukra. A lokális egészségügyi, kulturális, természetgazdálkodási és rendfenntartó-jogszolgáltatási funkciókat. Márpedig a szolgáltató állam etnikai-vallási hovatartozástól függetlenül minden polgárának tartozik a jogok szolgáltatásával. A hitleri nemzetállami eszme éppúgy, mint a demokratikus alapon építkező (Benes-i, de ugyanígy beszélhetem volna a korabeli magyar polgári demokrácia vezetőiről is) totális nemzetállami eszme szemben áll tehát a mi Európa-eszményeinkkel. Nem találok véletlennek, hogy e téren szemléleti konfliktusunk csak azzal a politikai vezető réteggel van ma a szomszédban, amelyik a nemzetállam elvének kiteljesítését fontosabbnak tartja, mint a polgárok szabadságjogait a kulturális-szociális érvényesüléshez, az esélyegyenlőséghez. És ilyen értelemben, nem hajlandó önkritikusan beszélni a kitelepítések politikájáról az 1938-1948 közötti időkben. Tehát mi ma itt nemcsak a történelemről vitatkozunk, hanem Európa jövőjéről is. Nemcsak történészek közötti vitákról van itt szó, hanem az európai polgárok közötti vitáról, a következő generáció jövőjéről.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Én, mint kutató-történész, oktató tanárember szeretnék köszönetet mondani a politikusoknak, akik ezt a konferenciát kitalálták, megszervezték, összehívták, szeretnék köszönetet mondani a német állam politikusainak, hogy ilyen magas szinten képviseltetik a németiséget, és még egyszer szeretnék külön köszönetet mondani a hazai németeknek, akik segítenek abban, hogy mi, a polgárok Európája keretén belül egy sokszínű, a magunk etnikai, kulturális gyökereire büszke, polgári társadalmat tudjunk építeni.

Köszönöm a figyelmüket!

Dokumentum fotó a Sváb sors Magyarországon című kiadványból

charakteristisch ist. Sowie, dass auch das Verhalten gegenüber der Minderheiten eine „Billigkeit“ seitens der Mehrheit ist, bzw. warum diese Verhaltensweise, wenn sie im allgemeinen zu verschwinden scheint, gerade gegenüber den Minderheiten erhalten bleiben könnte?

Meine fünfte und letzte These: wir können nicht ehrlich über die Zukunft der Europäischen Union sprechen, ohne über die Vertreibungen ehrlich zu sprechen.

Meinerseits sehe ich in den Aussiedlungen (und in den Vertreibungen) die letzte Phase – wenn man will die Erfüllung – des Prinzips des Nationalstaates. Diejenigen, die dazu die Vorlage gegeben haben, verfügten über ein sehr entschlossenes Europabild. Sie sprachen fortwährend über die Zukunft Europas. Ich könnte auch sagen – die Periode zwischen 1941-1948 in die bis heute andauernde Geschichte Europas einbettend –, derjenige, der das Prinzip „eine Nation – ein Staat“ folgerichtig vertritt, der wird früher oder später zu der Übernahme der Vertreibungen oder Ausschränkungen (zurück)gelangen. Wir stellen jedoch seit 1992 und auch heute die Frage: wessen Europa bauen wir auf? Das Europa der Staaten, oder das Europa der Bürger? Ich gehöre zu der Gruppe in Europa, die das Europa der Bürger aufbauen wollen. Ein Europa – eine Europäische Union –, innerhalb dessen Grenzen der Einzelne, die Kultur, das Produkt sich frei bewegen können, und wo die Staaten immer mehr Befugnisse der neuen Verwaltungseinheit, der Europäischen Union, bzw., der Gesellschaft übergeben, und wo die Staaten immer mehr als Dienstleister funktionieren. Die lokalen Funktionen des Gesundheitswesens, der Kultur, der Naturwirtschaft und der Aufrechterhaltung der Ordnung, sowie der Rechtspflege müssen übergeben werden. Der Dienstleister-Staat ist nämlich – unabhängig von der ethnischen-religiösen Zugehörigkeit verpflichtet – allen Bürgern die Rechtspflege zu gewährleisten. Sowohl die Idee des Nationalstaates von Hitler, als auch die Idee des totalen Nationalstaates, die sich auf die demokratische Grundlage stützt, stehen also unseren Europa-Prinzipien gegenüber. Meiner Meinung nach ist es kein Zufall, dass wir auf diesem Gebiet nur mit der politischen Leitungsschicht in unserer Nachbarschaft einen Konflikt haben, die die Ausbreitung des Prinzips des Nationalstaates für wichtiger hält, als die Freiheitsrechte der Bürger im Interesse des kulturellen-sozialen Vorwärtkommens und der Chancengleichheit. In diesem Sinne sind diese Politiker nicht bereit über die Politik der Vertreibungen zwischen 1938-1948 selbstkritisch zu sprechen. Liebe Kollegen, wir reden heute also nicht nur über die Geschichte, sondern auch über die Zukunft von Europa. Es geht hier nicht nur um die Diskussionen von Historikern, sondern auch um die Diskussion zwischen den europäischen Bürgern, um die Diskussion über die Zukunft der nächsten Generation.

Meine sehr geehrte Damen und Herren!

Ich, als forschender Historiker und als aktiver Lehrer möchte mich bei den Politikern bedanken, die diese Konferenz zum Leben gerufen und organisiert haben. Ich möchte mich bei den deutschen Politikern bedanken, dass sie das Deutschtum auf einer so hohen Ebene vertreten. Und nochmals bedanken möchte ich mich bei den Ungarndeutschen, die uns helfen, im Rahmen des bürgerlichen Europas eine vielfarbige, bürgerliche Gesellschaft zu schaffen, die auf ihre ethnischen und kulturellen Wurzeln stolz sein kann.

Ich bedanke mich bei Ihnen für Ihre Aufmerksamkeit!